

Խորհրդային դպրոցն ու կրթական համակարգի առօրեականության չափումը (Իջևանի դպրոցաշինության օրինակով)

*Վլադիմիր Պողոսյան
Նաթելյա Գրիգորյան
Աշխեն Մկրտումյան
Մարիա Ստեփանյան*

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.2-61>

Հանգուցային բառեր. *առօրեականություն, կրթական համակարգ, կոմունիստական գաղափարախոսություն, քաղկազմակերպություն, բռնաձնշումներ, դպրոցական վիճակագրություն, սոցիալիստական դաստիարակություն*

Ներածություն

Պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում հասարակական կյանքի առանձին դրսևորումների և առօրեական երևույթների առանձնահատկությունների, պատմամիջավայրային բովանդակության տարբերությունների ուսումնասիրությունը դարձել է ժամանակակից հետազոտության նոր ուղղություն: Ժամանակակից մարդու առօրեական կյանքի միտումների ուսումնասիրության միջոցիտակարգային մոտեցումը հնարավորություն է տալիս պատմական միջավայրի, քաղաքական գործընթացների ազդեցության շղարշից առանձնացնել առօրեական կարևորագույն հարցերը, որոնք այսօր էլ կարևոր են հասարակական կառույցի արդիականացման և հասարակական ճգնաժամերի հաղթահարման նպատակամղված գործողությունների քարտեզագրման համար:

Անդրադառնալով խորհրդային Իջևանի 1920-30-ական թվականների կրթական-մշակութային կյանքի առնաձնահատկություններին՝ փորձել ենք բացահայտել կրթական համակարգի տեղական առանձնահատկությունները, ուսուցչական կազմի սոցիալական կարգավիճակը, ընկալումները, գաղափարախոսական դրսևորումներն ու իրականությունը:

Ուսումնասիրության նպատակն է ուսումնասիրել Խորհրդային Հայաստանի կրթական համակարգի՝ ի մասնավորի Իջևանի և շրջանի կրթական կյանքի ձևավորման առօրեական առանձնահատկությունները՝ հիմնվելով խորհրդային հայ մամուլի և պաշտոնական աղբյուրների վրա: Այս ընդհանուր նպատակին հասնելու համար խնդրադրել ենք՝

- ցույց տալ խորհրդահայ դպրոցի ձևավորման ծրագրային և տեղական առանձնահատկությունները, Իջևանի և շրջանի բնակչության գրագիտության մակարդակը, դպրոցական վիճակագրության ցուցանիշների միտումները,
- վերլուծել և համեմատել անգրագիտության վերացման գործի կազմա

* Հետազոտությունն իրականացվել է ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի ֆինանսական աջակցությամբ՝ ԵՊՀ ՆՄ-22-03-58/5 վերնագրով թեմայի շրջանակներում:

- կերպման և կրթական մակարդակի բարձրացման հանրապետական և տեղական ցուցանիշները, անգրագիտության շուրջ ծավալված համապետական միջոցառումների արդյունավետությունը,
- բացահայտել խորհրդային գաղափարախոսության սյուն ուսուցչի առօրեական խնդիրները, սոցիալ-մշակութային գործոնների ազդեցությունը նրա հանրային և կենցաղային կյանքի առանձնահատկությունների վրա:

Ուսումնասիրության գիտական նորույթը այն է, որ առաջին անգամ, հիմնվելով տարբեր նորահայտ սկզբնաղբյուրների և խորհրդահայ մամուլի վրա, փորձ է արվում ուսումնասիրել 1920-1930-ական թվականների Բջևանի և շրջանի հանրակրթական հիմնախնդիրների հաղթահարման առօրեական դրսևորումները, բացահայտել հանրապետական և տեղական ոլորտային զարգացումների դինամիկան, հանրային փոփոխություններն ու մասնագիտական հանրույթի (տվյալ պարագայում՝ ուսուցչության) արձագանքը հարափոփոխ գործընթացների նկատմամբ:

Ուսումնասիրության ընթացքում օգտագործել ենք հետազոտության պատմահամեմատական, պատմահամադրական և վիճակագրական մեթոդները, որոնց հիման վրա ժամանակագրական, տարածաշրջանային և վիճակագրական տվյալների համադրությամբ և համեմատությամբ վերարտադրել ենք Խորհրդային Հայաստանի՝ ի մասնավորի Բջևանի կրթական միջավայրի վերակառուցման, ուսուցիչների մասնագիտական խմբերի ձևավորման առանձնահատկությունները:

***Խորհրդային Հայաստանի հանրակրթության կազմակերպման
առանձնահատկությունները***

Հայաստանի խորհրդայնացմանը զուգընթաց որոշակի փոփոխությունների ենթարկվեց կրթական համակարգը: Առաջին Հանրապետության գոյության երկու տարիների ընթացքում հանրապետության կրթական համակարգում լրջագույն տեղաշարժեր չգրանցվեցին, կարևորագույն ձեռքբերումը Հայաստանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ) հիմնադրումն էր, որի գիտամանկավարժական արդյունավետ գործունեության արդյունքում հաղթահարվեցին հանրապետության մասնագիտական ներուժի և տեխնոլոգիական առաջընթացի ապահովման մարտահրավերները:

Խորհրդային առաջին տարիներին հանրապետության դպրոցական համակարգում գործում էին առաջին (տարրական) և երկրորդ աստիճանի դպրոցները (իսկ Առաջին Հանրապետության տարիներին գործում էին նաև տարրական և միջնակարգ դպրոցներ): 1920 թվականի դեկտեմբերի 17-ի որոշմամբ «մի շաբաթույս ընթացքում Հանրապետության մեջ գտնված բոլոր գեմստային և քաղաքային կրթական բաժիններն անմիջապես լիկիդացիայի ենթարկեն իրենց գործունեությունը և յանձնեն իրանց բոլոր գոյքն ու գործերը տեղական Յեղկումների համապատասխան բաժանմունքներին» [25, 17]: Համաձայն նույն որոշման՝ կուլտուր-կրթական բոլոր մասնավոր հաստատությունները, դպրոցները, մանկապարտեզները, գրադարան-ընթերցարանները, թատրոններն ու այլ միություններն

անցան տեղական Հեղկոմների լուսավորության բաժանմունքներին [25, 17]: Խորհրդային հանրապետության լուսժողկոմի հաջորդ հրամաններով վերացվեցին դպրոցական տեսուչների, կրթական հոգաբարձուների և ծնողական խորհուրդների գործառույթները, արգելվեց կրոնական առարկաների դասավանդումն ու կրոնական ծիսակատարությունը: Դպրոցական գործի համաչափ գործադրման և խորհրդային մոդելի ներդրման հաջորդական քայլերով նորաստեղծ Լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատի նախաձեռնությամբ վերակազմավորվեց հանրակրթական դպրոցական համակարգը [24, 5], որի արդյունքում «դպրոցների նախկին «տարրական» և «միջնակարգ» բաժանումը փոխարինվեց «Ա աստիճանի» և «Բ աստիճանի» դպրոցների սիստեմով, ապա վերացվեցին բարձրագույն դպրոցներ մտնելու դժվարությունները՝ հայտարարելով «կրթության միասնականության սկզբունքը» [27, 291]: «Միասնական աշխատանքի դպրոցի կանոնադրությունը», որը գործադրության մեջ դրվեց Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո, հիմնված էր խորհրդային դպրոցի հիմնական սկզբունքի վրա՝ «Նոր դպրոցը ոչ միայն ձրի է լինելու բոլոր աստիճանների վրայ, ոչ միայն հանրամատչելի և, ըստ կարելոյն մօտիկ ապագայում, պարտադիր է լինելու, որպէս զի նրա հաստատ հիմքերի վերայ ամրանալ կարողանայ. նա պէտք է նաև միասնական և աշխատանքային լինի» [39, 20]: Կարևորէնք նաև այն հանգամանքը, որ նոր կառավարությունն ընդգծեց մայրենի լեզվի նշանակությունը և 1920 թ. դեկտեմբերի 6-ի դեկրետով ամրագրվեց հայերենի՝ որպէս պետական լեզվի սահմանման իրողությունը [25, 7]¹:

Դպրոցական գործի կազմակերպումը Իջևանում 1920-ական թվականներին

1921-22 ուսումնական տարվա կտրվածքով Խորհրդային Հայաստանի առաջին և երկրորդ աստիճանի 496 դպրոցներում սովորում էր 52310 աշակերտ (35024 տղա և 17286 աղջիկ) [19, 115]: Առաջին աստիճանի դպրոցների աշակերտների մեծամասնությունը կամ 67,1 % արական սեռի, իսկ 32,9 %-ը իգական սեռի աշակերտներ էին: Իսկ երկրորդ աստիճանի դպրոցների աշակերտների 55,2 %-ը կազմում էին իգական սեռի ներկայացուցիչները [19, 115]:

Ինչ վերաբերում է Իջևանի հանրակրթական հաստատությունների մասին տեղեկատվությանը, ապա Վիճակագրական կենտրոնական վարչության կողմից 1923 թ.-ին հրատարակված «Ազգարար» տեղեկատվական ամսագրում անդրադարձ է կատարված Առաջին Հանրապետության և խորհրդային առաջին տարիների դպրոցական վիճակագրությանը, որտեղ գավառային և գավառամասային դպրոցների տվյալները ներկայացված են՝ համաձայն սովորողների և ուսուցիչների համամասնության:

Համաձայն վիճակագրական տվյալների՝ 1918/1919 ուսումնական տարում Հանրապետությունում գործել է ընդամենը 9-ը միջնակարգ դպրոց՝ 3039

¹ Այս դեկրետով ամրագրվեց հայերենի՝ որպէս պետական լեզվի նշանակությունը, միաժամանակ ընգծվեց թուրքերենով հաղորդակցման և գրագրության հնարավորությունը Հանրապետության մուսուլմանաբնակ վայրերում և բնակատեղիներում:

աշակերտով և 163 ուսուցչով [2, 31-33, 38]²: 1919/1920 ուումնական տարում ավելի քան 50 %-ով ավելանում է միջնակարգ դպրոցների քանակը՝ 9-ի փոխարեն արդեն 15 դպրոց՝ 4230 աշակերտով և 237 ուսուցչով [2, 38]: Ըստ նույն աղբյուրի՝ 1918/1919 ուումնական տարում Իջևանի միջնակարգ դպրոցում սովորել է 92 աշակերտ (47 տղա և 45 աղջիկ), որոնց դասավանդել են 11 ուսուցիչներ: Հաջորդ ուստարվա տվյալների համադրությամբ նկատելի է աշակերտաքանակի նկատելի նվազում՝ 38 աշակերտ (27 տղա և 11 աղջիկ), իսկ ուսուցիչները թվաքանակը պահպանվել է նույնությամբ՝ 11 [2, 38]: Այս նվազումը, հավանաբար, ունեցել է օբյեկտիվ պատճառներ՝ պայմանավորված Իջևանում ինֆեկցիոն հիվանդությունների շեշտակի տարածմամբ, որի ընդլայնման ակիբը կանխելու ցանկությամբ նվազել է աշակերտաքանակը:

Ինչպես նշեցինք վերևում, խորհրդայնացմանը զուգընթացը վերափոխումների ենթարկվեց հանրակրթական համակարգը, և տարրական ու միջնակարգ դպրոցները փոխարինվեցին առաջին և երկրորդ աստիճանի դպրոցներով: Համաձայն նույն վիճակագրական աղբյուրի՝ 1921/1922 ուստարում Հայաստանի երկրորդ աստիճանի դպրոցների թիվը կազմում էր 13՝ 1647 աշակերտով և 109 ուսուցչով [2, 39]: Ուսուցիչների թվաքանակի ավելի քան կրկնակի նվազումը պայմանավորված էր Լուսժողովուրդի 1921 թվականի հունվարի 6-ի հրամանով, համաձայն որի՝ հոգևոր դասին պատկանող անձանց արգելվում էր որևէ պաշտոն զբաղեցնել դպրոցում [25, 44]³: 1921/1922 ուստարում Իջևանի երկրորդ աստիճանի դպրոցի աշակերտաքանակը կազմում էր 150 (90 տղա և 60 աղջիկ), իսկ ուսուցչաքանակը՝ 6: Ուսուցիչների թվաքանակի կտրուկ նվազումը պայմանավորված էր վերնշյալ հրամանով և հոգևոր դասի ներկայացուցիչներին հանրակրթության գործընթացից հարկադիր հեռացման պետական քաղաքականությամբ: Այս հանգամանքը վկայում է, որ խորհրդայնացման առաջին տարիներին Իջևանի երկրորդ աստիճանի դպրոցը կարիք էր զգում որակյալ մանկավարժների, և այս խնդիրը հաճախ ունենում էր տեղային լուծումներ՝ լավագույն շրջանավարտները զբաղեցնում էին ուսուցչական թափուր հաստիքները:

Չնայած ձեռք բերված հաջողություններին, դպրոցական համակարգի փոխակերպման փորձառությանը՝ խորհրդային դպրոցի հայկական մոդելի շուրջ խնդիրներն ու իրականության ընկալման տարբերությունը նկատելի էին: Անդրադառնալով դպրոցական խնդիրներին՝ «Ավանգարդ» թերթի 1924 թվականի N 11 համարում գրում են. «Նոր դպրոցն, ինչպես անունն է ցույց տալիս, պետք է լինի միասնական և աշխատանքային: Մակայն իրականությունն այլ բան է ցույց

² Ըստ նույն աղբյուրի՝ 1918-19 ուստարում միջնակարգ դպրոցներ գործել են Երևանում (5), Ալեքպոլում (3), Իջևանում (1) և միջին հաշվով մի դպրոցին հասնում էր 338 աշակերտ և 18 ուսուցիչ, իսկ 21 աշակերտին՝ մեկ ուսուցիչ:

³ Այս հրամանով սահմանվեց, որ հոգևոր դասին պատկանող անձինք միայն կարգալուծ լինելուց հետո կարող էին ստանձնել իրենց զբաղեցրած պաշտոնները՝ ամեն դեպքում հատուկ թույլտվությունը ստանալով Լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատից: Հրամանի չկատարման կամ խախտման դեպքում խախտողները ենթակա էին հեղափոխական տրիբունալի դատավարությանը:

տալիս: Ներկայիս դպրոցը աշխատանքային դպրոց չէ: Այդպիսին մենք կարող ենք ունենալ միայն այն դեպքում, երբ դպրոցը գյուղում անմիջապես կապված կլինի գյուղական տնտեսության, իսկ քաղաքում՝ քաղաքային արդյունաբերության հետ» [3]: Նմանատիպ որակավորումները ու դպրոցական համակարգի զարգացման տեսլականի անհամապատասխանությունը ցույց են տալիս, որ հիշյալ ժամանակաշրջանի խորհրդային դպրոցը դեռևս պահպանում է փորձնականության նշածողը. ռազմավարական նպատակի և դրան հասնելու քայլերը, ըստ էության, նկատելի չեն հասարակության լայն շերտերին:

Նշենք նաև, որ խորհրդային դպրոցի ձևավորման ընթացքն առանձնացավ որոշակի նյութատեխնիկական և կազմակերպական խնդիրների առկայությամբ: Բացի ուսուցչակազմի պակասից, դպրոցի շենքային անհրաժեշտ պայմանների ապահովման նպատակով խորհրդային իշխանությունները սկսեցին միջոցներ ձեռք առնել Խորհրդային Ռուսաստանի միջոցով առկա ուսումնական խնդիրների լուծման և տեղերում շենքային պայմանների ապահովման ուղղությամբ [22, 426]: Բացի կազմակերպական խնդիրներից՝ դպրոցի առջև ծառայեցավ հաղթահարման մեկ այլ խնդիր՝ մաքրել նախորդ դպրոցական համակարգի բացերը, իրական հնարավորություններ ընձեռել հանրակրթության իրականացման համար: Որպես առաջնահերթություն դիտարկվեցին դպրոցական համակարգի վերագինումն ու ժամանակատար գործընթացներից ձեռքբերումը. «Պետք է հրաժարվել անխմաստ թուղթ մրոտելուց, վերացնելու ավելորդ ժամավաճառությունը, թեթևացնել ուսուցչի աշխատանքը և նրան ժամանակ տալ կարդալու, հանգստանալու և իր պարապմունքների համար նախապատրաստվելու» [8, 11]:

Հանրակրթական համակարգի բարեփոխման նպատակադրմամբ՝ 1926 թվականի ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի պլենումն ընդունեց բանաձև, համաձայն որի՝ որոշվեցին քաղաքային և գյուղական դպրոցների հիմնական տիպերը՝ տարրական, յոթնամյա կամ թերի միջնակարգ և լրիվ միջնակարգ: Ինչպես նշվում էր որոշման մեջ՝ «նկատի առնելով երկրի ինդուստրիալիզացիան ու գյուղի տնտեսության ինտենսիֆիկացիան՝ անհրաժեշտ համարել ստեղծել յոթնամյակների և գյուղերիտների վրա հիմնված 4-ամյա տեխնիկումների ցանց՝ նպատակ ունենալով պատրաստել ժողովրդական տնտեսության զանազան ճյուղերի, խորհրդային շինարարության և սոցիալիստական դաստիարակության համար տեխնիկ կադր» [10, 5]: Հետևյալ որոշման համաձայն՝ Իջևանի երկրորդ կարգի դպրոցը վերափոխվեց յոթնամյա դպրոցի, և 1926-27 ուսումնական տարում ուներ շուրջ 250 աշակերտ [13, 19]:

Անգրագիտության հաղթահարման իջևանյան ճակատում

Դպրոցական համակարգի վերակազմակերպմանը զուգընթաց հանրապետության կրթական խնդիրների շարքում կարևորությամբ հաջորդ խնդիրը դարձավ չափահաս բնակչության անգրագիտության վերացման գործի կազմակերպումն ու կրթական մակարդակի բարձրացումը: Գերակշռող, տոտալ անգրագիտության պայմաններում նոր տնտեսական քաղաքականության, կոմունիզմի, սոցիալիզմի գաղափարներն ու քաղաքական մշակույթը ոչ միայն անհասկանալի, այլև անընդունելի կարող էին լինել հասարակության լայն շրջանակներին, ուստի

իշխանությունները հնարավոր պայմաններ և հարկադրական միջոցներ ձեռք առան այս խնդրի իրագործման համար: 1921 թվականի սեպտեմբերի 21-ին ՀՄԽՀ Ժողովուրդի ընդունած դեկրետով սահմանվեց, որ «15-16 տարեկան հասակ ունեցող բոլոր անգրագետներն ու կիսագրագետները – դրանց թուրմ և կարմիր բանակայինները, պարտաւոր են գրագիտութիւն սովորել մայրենի լեզուով յատուկ դպրոցներում», որի նպատակն է «աշխատաւոր դասի լայն խաւերին հնարաւորութիւն տալ գիտակցորէն ու ակտիւ կերպով մասնակցելու երկրի քաղաքական և կուլտուրական կեանքին» [26, 63-64]⁴:

Խորհրդային առաջին տարիների վիճակագրական ուսումնասիրությունների շարքը նպատակ էր հետապնդում բացահայտելու հանրապետության մարդկային և նյութական ռեսուրսների առկա հնարավորությունները: Կենտրոնական վիճակագրության վարչության կողմից իրականացված 1922 թվականի գյուղատնտեսական վիճակագրության սահմաններում ուսումնասիրվեց Հայաստանի ազգաբնակչությունը՝ ըստ սեռի, տարիքի, գրագիտության և անգրագիտության [20, 114]: Այս ուսումնասիրության մեջ ամփոփվեց Հայաստանի ազգաբնակչության առկա թիվը, որտեղ մեխանիկական շարժերը (արտագնա աշխատողներ, քոչվորներ և գաղթականներ) հաշվի առնված չեն: Համաձայն նույն վիճակագրության Իջևանի 4 տարեկանից բարձր բնակչության գրագիտության մակարդակը ներկայացնում է հետևյալ պատկերը [20, 114]՝

<i>Իջևան քաղաքի ազգաբնակչության գրագիտության մակարդակը 1922 թվականի գյուղատնտեսական վիճակագրության համաձայն</i>				
	<i>Սեռը</i>	<i>Անգրագետ</i>	<i>Գրագետ</i>	<i>Ընդհանուր</i>
1	Արական	541	408	949
2	Իգական	799	157	956
<i>Ընդամենը</i>		<i>1340</i>	<i>565</i>	<i>1905</i>

Ըստ վերոնշյալ վիճակագրական ուսումնասիրության՝ Իջևանի առկա բնակչության 30 %-ը գրագետ էր, իսկ 70 %-ը չունէր գրագիտություն: Հետաքրքիր է իգական սեռի համամասնությունը՝ կանայք կազմում ենք գրագետների ընդամենը 27 %-ը, իսկ քաղաքի իգական սեռի ներկայացուցիչներից գրագետ են ընդամենը 16.5 %-ը: Այլ է իրավիճակը արական սեռի ներկայացուցիչների պարագայում՝ իջևանաբնակ արական սեռի ներկայացուցիչների 43 %-ը գրագետ է [20, 114]: Եթէ համեմատենք Իջևանի գավառամասի և Իջևան քաղաքի բնակչության գրագիտության հարաբերակցությունը, ապա պետք է նշել, որ քաղաքաբնակների գրագիտության մակարդակը կրկնակի գերազանցում է գավառաբնակչության մակարդակին:

⁴ Անգրագիտության վերացման և հաղթահարման ցանկությամբ՝ դեկրետում սահմանվեց, որ գրագիտություն սովորողների աշխատանքի օրը կրճատվում է երկու ժամով, բայց պահպանվում է աշխատավարձի չափը:

<i>Իջևանի գավառամասի ազգաբնակչության գրագիտության մակարդակը 1922 թվականի գյուղատնտեսական վիճակագրության համաձայն [20, 184-185]</i>					
	<i>Սեռը</i>	<i>Անգրագետ</i>	<i>Գրագետ</i>	<i>Անհայտ</i>	<i>Ընդհանուր</i>
1	Արական	4004	1277	4	5285
2	Իգական	4708	291	-	4999
Ընդամենը		8712	1568	4	10284

Իջևանի գավառամասի (առանց Իջևան քաղաքի) բնակչության միայն 15 % էր գրագետ, իսկ ավելի քան 85 %-ը գուրկ էր գրագիտությունից: Արական սեռի ներկայացուցիչները կազմում են գրագիտություն ունեցողների ընդամենը 19 %-ը, իսկ իգական սեռի ներկայացուցիչներից գրագետ է ընդամենը 6 %-ը [20, 184-185]: Այս ցուցանիշները մոտ 5 %-ով գերազանցում են հանրապետական ցուցանիշին, ըստ որի՝ 1922 թվականի նորությամբ գրագետները կազմում էին Հայաստանի գյուղական բնակչության 10.2 %-ը [15, 32]:

Անգրագիտության վերացման ասպարեզում հասարակական կազմակերպությունների և պետական հիմնարկների գործունեությունը համակարգելու նպատակով լուսժողովուրդին կից կազմակերպվեց Անգրագիտության վերացման կենտրոնական հանձնաժողովը [23, 663]: 80 % և ավելի անգրագիտության պայմաններում, բնականաբար, հանրապետական իշխանությունների առջև ծառայած խնդիրն ավելի էր բարդանում՝ կապված ուսուցանող կադրերի, հասարակության հատկապես գյուղական շերտերին շահագրգռելու հետ: Գրագիտության ուսուցումը կատարվում էր անգրագիտության վերացման կետերում (լիկվիդացիոն կայաններում՝ լիկլայան), իսկ ուսուցման ժակետ էր սահմանված 3-6 ամիս [22, 435]: 1922-1923 ուսումնական տարում Հայաստանում գործում էր անգրագիտության վերցման 316 կետ՝ 6403 սովորողներով, իսկ հաջորդ տարում՝ 429 կետ՝ 85 հազար սովորողներով [16, 26]⁵: 1924 թվականին Դիլիջանի գավառի անգրագիտության վերացման կետերում սովորում էին 122 կանայք, իսկ հաջորդ տարի նրանց թիվը հասնում էր 290-ի [21, 27]: Ինչպես նշում է «Հայաստանի աշխատավորուհի» ամսագրի 1925 թվականի հերթական համարի սյունակագիրը՝ «անցյալ տարի մեր գեղջկուհիների համար լեղել են հատուկ լիկլայաններ, իսկ այս տարի բացի հատուկ լիկլայաններից նա գնում է ընդհանուր լիկլայանները և տղամարդու հետ միասին վերացնում իր անգրագիտությունը: Սա մի մեծ հառաջադիմություն է, վոր արել է մեր գեղջկուհին» [21, 27]:

Մասսայական անգրագիտության շուրջ ծավալված համապետական միջոցառումները և ագիտացիոն ակտիվ գործունեությունը չունեցավ ցանկալի արդյունավետությունը, քանզի առկա վիճակագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ անգրագիտության վերացման տարեկան միջին արդյունավետությունը ընդամենը

⁵ Անգրագիտության հաղթահարման աշխատանքների արդյունավետ կազմակերպման նպատակով արդեն 1924 թվականին ստեղծվեց անգրագիտության վերացման աջակցող ընկերությունը՝ «Կորչի անգրագիտությունը» ընկերությունը, որի տեղական և կենտրոնական կառույցների (բջիջների) արդյունավետ աշխատանքի արդյունքում ակտիվացավ անգրագիտության հաղթահարման ժողովրդականությունը:

2 % էր: 1926 թվականի համապետական մարդահամար տվյալներով՝ հանրապետության բնակչության գրագետ հատվածը կազմում էր ընդամենը 25.2 %-ը՝ նախորդ՝ 1922 թվականի գյուղատնտեսական վիճակագրության 16.9 %-ի փոխարեն: Համընդհանուր գրագիտության աճը կազմում էր ընդամենը 8 % [15, 32]: Դիլիջանի գավառի բնակչության գրագիտության մակարդակը, նույն ուսումնասիրության համաձայն, զիջում էր համապետական ցուցանիշին՝ կազմելով 22.5 % [15, 32]: Հանրապետական իշխանությունների համակարգված աշխատանքի արդյունքում 1926-1927 ուսումնական տարում գործում էին անգրագետների և կիսագրագետների 565 դպրոցներ՝ 17.465 սովորողներով, իսկ 1927-1928 ուսումնական տարում՝ 596 դպրոցներ՝ 19.711 սովորողներով [30, 22]:

Ուսուցիչը որպես կրթության և գաղափարախոսության սյուն

Խորհրդային իշխանության հաստատմանը զուգընթաց վերափոխվեցին ուսուցչի կերպարն ու դերակատարումը: Նոր ժամանակի ուսուցիչը ոչ միայն դարձավ գիտելիքի կրողն ու փոխանցողը, այլև կոմունիստական գաղափարախոսության հանրայնացնողը, որն արդեն պատասխանատու էր նոր հասարակության դաստիարակության համար: Խորհրդային ուսուցիչի կերպարային բնութագիրը և առաքելությունը լավագույնս տվել է ՀՄՄՀ Ժամկոմխորհի նախագահ Ալեքսանդր Մյասնիկյանը վերջիններիս բնութագրելով «հեղափոխական, պրոլետարական և մարդասեր», նշելով, որ «ուսուցիչն է, վոր յերիտասարդության հետ միասին ստեղծելու և շինելու է նոր գյուղը» [28, 35]: Առավել արմատական է Մյասնիկյանի մոտեցումը գրագիտության խնդիրին՝ նշելով, որ քաղաքին պետք են թանգարաններ, թատրոններ ու համալսարաններ, բայց ավելի մեծ անհրաժեշտություն ունի թանգարանը, թատրոնն ու համալսարանը գյուղում, «վոր գրագիտություն բառով է բնորոշվում, առանց վորի չկա նոր գյուղ, չկա գյուղացու բարեկեցություն, իսկ առանց վերջինիս հնարավոր չէ տարվել խորհրդային շինարարությամբ» [28, 35]:

Կոմունիստական գաղափարախոսության կնիք կրող նոր դպրոցին անհարիր էր նախկին ուսուցչական կազմը, որի գաղափարաքաղաքական դաստիարակության ակունքներում նոր իշխանությունները նկատում էին կրոնական աշխարհայացքի և բուրժուական բարքերի ազդեցություն, ուստի խնդիր դրվեց վերադաստիարակել նախորդ ուսուցչությանը՝ գաղափարապես պատրաստելով խորհրդային հեղափոխական ավանդները սերնդին փոխանցելու համար: Սակայն պետք է նշել, որ «նոր ուսուցչի» կերպարի ձևավորմանը զուգընթաց անհրաժեշտ էին ոչ միայն գիտամանկավարժական և դպրոցական պրակտիկ հմտություններով մասնագետ-ուսուցիչներ, այլ «ներդաշնակ, զարգացած անհատականություններ, դասակարգային ծագմամբ սոցիալիստական ընդգծված աշխարհայացքով մարդիկ» [32, 63]: Բնչպես ցույց են տալիս առանձին ուսումնասիրություններ, ուսուցիչների պակասը խորհրդային առաջին տարիներին նկատելի էր, իսկ 1922 թվականին ուսուցիչների քանակը պահանջվածից երեք անգամ պակաս էր [22, 429]: Նույն խնդիրն առկա էր նաև Բջևանում. խորհրդային իշխանության հաստատմանը զուգահեռ ուսուցչական առաքելությունից հեռացվեցին գործող 11 ուսուցիչներից 5-ը: Ուսուցչական կազմի համալրման գործընթացի արագ և

ինտենսիվ կազմակերպման համար ուսուցչական աշխատանքում ընդունվեցին նաև մանկավարժական կրթություն չունեցող դպրոցների շրջանավարտներ և նախկինում երբեք դպրոցներում չդասավանդած անձինք [1, 115]: Նոր ուսուցիչների կրթության և վերապատրաստման մակարդակը ևս անբավարար էր, և իշխանությունների՝ «հեղափոխական» ուսուցչական կազմ ձևավորելու փորձերը ամբողջությամբ իրենց չարդարացրին: Ըստ խորհրդային հետազոտողների՝ 1920-ական թվականների խորհրդային ուսուցչակազմի ավելի քան 40 % կազմում էին մինչև հեղափոխական շրջանի ուսուցչակազմը [33, 99]: Նույն իրավիճակը, մի փոքր ավելի գերակշռությամբ, տիրում էր Խորհրդային Հայաստանում, որտեղ դպրոց-եկեղեցի հարաբերություններն ավելի շեշտված էին, իսկ ուսուցչության մի հսկայական հատված հոգևորականներ էին:

Դիտարկելով դպրոցը որպես խորհրդային գաղափարասյուն՝ որպես «նոր մարդու» ձևավորման կարևոր խողովակ, վարչակարգը որոշակի փորձեր ձեռնարկեց ուսուցչակազմի վերափոխման և վերադաստիարակման համար: 1920-ական թվականներին խորհրդային գաղափարախոսական և պրոպագանդիստական գրքույկներում շեշտված էր պայքարը բուրժուական կարգերի, բուրժուական դպրոցի և ուսուցչի դեմ: Որպես միջոց՝ ընդգծվում էր, որ «պոլիտարական դպրոցից առանց խղճահարելու պետք է դուրս վճռել հին դպրոցի մանկավարժական պերսոնալի այն մասը, որ կամ չի կարող կամ չի ցանկանում գործիք դառնալ կոմունիստական մասսաների կրթութեան» [7, 10]: Վերոնշյալի տեղական օրինակ են Դիլիջանի գյուղատնտեսական դպրոցում տեղ գտած իրողությունները, ըստ որոնց՝ դպրոցական կյանքի անառողջ մթնոլորտը պայմանավորված էր դեկավարության՝ «բուրժուական դպրոցից մնացած այդ փտած մանկավարժի» գործունեությամբ, որի իմացությամբ և հովանավորությամբ դպրոցում բացվել է «Լենկթեմուր» կոչվող խմբակը, որի մեջ ընգրկվել են «առևտրականների և կուլակների երեխաներ» [5, 64]: Անդրադառնալով դպրոցի դեկավարության մանկավարժական կազմի և հովանավորյալ լենկթեմուրականների «կուլտուրական» գործունեությանը՝ հոդվածագիրը նշում է՝ «Ժամանակ չէ՝ արդյոք գտել դպրոցը «Լենկթեմուրի» անդամների և առևտրական ու կուլակների երեխաներից, ժամանակը չէ արդյոք ազատվել «Լենկթեմուրին» հովանավորող «մանկավարժներից»:

Մեծ ուշադրություն դարձվեց ուսուցիչների շրջանում կուսակցականների թվի ավելացմանը, քանի որ հենց նրանց վրա պետք է հենվեր խորհրդային կարգերը: Կոմունիստական կուսակցության շարքեր ընդունվելու դասակարգային խիստ սկզբունքի պայմաններում կուսակցության դեկավարությունը, ի տարբերություն այլ տարակարգի աշխատողների, այս քարոզարշավում արտոնություններ էր տրամադրում գյուղացի ուսուցիչներին: Եթե տեղայնացնենք Իջևանի ուսուցչական կազմի կուսակցական կամ մերձկուսակցական պատկանելության հարցը, ապա ունենք տեղեկատվական բաց, քանի որ առկա սկզբնաղբյուրներում ուսուցչական կազմի կուսպատկանելության հարցերը քննարկված չեն կամ մեզ մինչ այժմ անհասանելի են: «Ժողովրդական լուսավորություն» ամսագրի 1926 թվականի չորրորդ համարում առկա են որոշակի տվյալներ [11, 16-17], որոնք մեզ կարող ենք ընդհանրական պատկերացում տալ Դիլիջանի գավառի՝ այդ թվում

Իջևանի գավառամասի ուսուցչակազմի կուսպատկանելիության հարցի շուրջ: Համաձայն հիշյալ ամսագրի «Անկետա ամառային ուսուցչության վերապատրաստության կուրսերի ուսանողների մասին» հավելվածի՝ մանրամասն տրված է վերապատրաստման մասնակից ուսուցչակազմի կրթությունը, ստաժը, տարիքը, ընտանեկան դրությունը, սոցիալական ծագումը, դրությունը, ինչպես նաև կուսակցական պատկանելիությունը: Համաձայն վերոնշյալ տեղեկատվական անկետայի՝ 45-օրյա վերապատրաստության մասնակից ուսուցչակազմի (93 մասնակից) ներկայացուցիչների մեծամասնությունը՝ 62 անձ կամ 58 %-ը անկուսակցական էին, 6-ը՝ ՀԼԿԵՄ անդամություն թեկնածու, 12-ը՝ ՀԼԿԵՄ անդամ, 3-ը՝ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության անդամության թեկնածու և միայն 2-ը՝ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության անդամ [11, 16-17]: Համաձայն վերնշյալ նույն անկետայի՝ վերապատրաստվող ուսուցչության մեծամասնությունը աշխատում է 1-ին աստիճանի դպրոցներում և միայն 23 ուսուցիչ կամ ընդհանուրի 21 %-ը աշխատել է նախախորհրդային դպրոցում: Վերապատրաստվող ուսուցիչների մեծամասնությունը կամ շուրջ 79 %-ն ունեն 0-5 տարվա մանկավարժական ստաժ: Վերջին ցուցանիշը հուշում է, որ նոր ուսուցիչների հիմնական մասը կրթություն են ստացել խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո և հետևաբար կուսակցական գաղափարախոսության, դաստիարականության ազդեցությունը վերջիններիս վրա ավելի մեծ ազդեցություն թողած կլիներ: Առկա տեղեկատվությամբ կարող ենք վստահորեն նշել, որ անկուսակցական ուսուցչության բացարձակ գերակշռությունը չէր բխում խորհրդային և տեղական իշխանությունների շահերից, և հետագա գաղափարաքաղաքական բռնությունների շղթան առաջին հերթին պետք է առնչվեր տեղական մտավորականության այս շերտին:

Նմանատիպ ցուցանիշներ առկա էին նաև բուն Խորհրդային Ռուսաստանում. 1929 թվականի դրությամբ ՌԽՖՍՀ տարրական դպրոցների ուսուցիչների թվում կային 4.6 % կուսակցականներ, 8.7 % կոմերիտականներ, իսկ մնացյալը, կամ ավելի քան 86 %-ը, անկուսակցականներ էին, որոնցից 28 %-ը ծագումով ազնվականների, հոգևորականների և վաճառականների ներկայացուցիչներ [34, 96]: Խորհրդային Հայաստանի լուսավորության վիճակագրական նյութերը ցույց են տալիս, որ համանման իրավիճակ առկա էր Հայաստանի ուսուցչական համայնքի շրջանում: Ըստ վիճակագրական տվյալների՝ 1925 թվականի դեկտեմբերի 1-ի դրությամբ Խորհրդային Հայաստանի լուսավորության հիմնարկների աշխատակիցների 1.7 %-ը հանդիսանում էր Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության անդամ, 3 %-ը՝ կուսակցության անդամության թեկնածու, 5.8 %-ը՝ ՀԼԿԵՄ անդամ, 1.5 %-ը՝ ՀԼԿԵՄ անդամության թեկնածու, իսկ 88 %-ը՝ անկուսակցականներ [27, 26-27]: Համաձայն որոշ ուսումնասիրողների՝ նմանատիպ իրավիճակը պայմանավորված էր ուսուցիչների շրջանում առկա մտավախություններով [35, 86-87], քանի որ մեծամասնությունը դժգոհություն էր արտահայտում [32, 68-69] կամ անհաղորդակից էր Կոմունիստական կուսակցության վարած քաղաքականությանը:

Նման իրավիճակ առկա էր նաև Խորհրդային Հայաստանի կրթական համակարգում, և ժամանակի մամուլը ժամանակ առ ժամանակ անդրադառնում է

ուսուցչական կադրերի անհամապատասխանության, քաղաքական այլախոհության դրվագներին: Հանրակրթության խնդիրների շրջանում առաջնակարգություն էր տրվում «ձեռնահաս և որակյալ» ուսուցչության ունենալու խնդրին, նաև ընդգծում, որ անհրաժեշտ է պատահական տարրերից աստիճանաբար ազատել դպրոցները. «Մինչև այն ժամանակ, երբ մանկավարժական տեխնիկումները և մանկավարժական կուրսերը կբավարարեն մեր տարեկան կարիքները և պատահական տարրերի ուսուցչական ասպարեզ գալը կվերանա» [10, 109]: Հայաստանի խորհուրդների 6-րդ համագումարում Ա. Մռավյանի «Կուլտուրական շինարարության հերթական խնդիրները» գեկուցման մեջ նշվում էր, որ ուսուցչության ճնշող մեծամասնությունը՝ 80-85 %-ը, նոր ուսուցիչներ են՝ «հեղափոխական շրջանի ուսուցչություն», և միայն 15 %-ը ունի մինչհեղափոխական շրջանի ստաժ: Զեկուցում նշվում էր, որ ուսուցչական կազմի մեծամասնությունն ուներ գյուղական ծագում և «ամբողջապես նվիրված» էր խորհրդային իշխանությանը: Անդրադառնալով «ոչ նվիրվածներին», նույն գեկուցում կարդում ենք. «Կան ուսուցիչներ, որոնք բավականաչափ չեն հասկանում, նուրբ չեն հասկանում որոշ խնդիրներ, ինտերնացիոնալիստական դաստիարակության գաղափարները, նացիոնալիզմի դեմ պայքարելու մեթոդները և այլն: Անկեղծ կերպով մոլորվողներ կան, որոնց մենք պետք է վերադաստիարակենք» [12, 32]: Անդրադառնալով «ոչ նվիրված» ուսուցչության հատվածին՝ խորհրդային իշխանություններն ընդգծում են, որ «նրանց հակախորհրդային վարքը պետք է դնել ուսուցչության առաջ, նրա քննության նյութ դարձնել»:

Այս և նմանատիպ մոտեցումները, գաղափարական և հակագաղափարական ճանաչողության սահմանումները, խորհրդային իշխանությունների տոտալ կասկածամտությունը և դասակարգային անհանդուրժողականությունը վնասակար ազդեցություն ունեցավ ուսուցիչների հասարակական դիրքի վրա: Խորհրդային իշխանությունները նախ և առաջ փորձեցին ամբողջ ուսուցչական կազմին բերել ընդհանուր քաղաքական հայտարարի՝ չանսալով հնարավոր և անհնարին ոչ մի միջոցի առջև:

Կուլեկտիվացման գործընթացում խորհրդային իշխանության վարած քաղաքականության պրոպագանդիստի դեր կատարեց գյուղական ուսուցիչը, որի արդյունքում որոշակի խզում ձևավորվեց գյուղացի-ուսուցիչ հարաբերություններում: Տվյալ ժամանակահատվածի մամուլի միջոցներում առկա նյութերը հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմելու այս հարաբերությունների մասին. «Այն ուսուցիչը, վորը մի ժամանակ վայելում էր գյուղական հասարակության միջակ և չքավոր տարրերի գովասանքը, հարգանքը, այժմ սկսվում է այդ տարրերին նույնպես հալածվել» [9, 66]: Այնուհետև հորվածագիրը նշում է հավանական պատճառը՝ «յերևի այն պատճառով, վոր նա մերկացրել է կուլակներից մեկին, բատրակի աշխատավարձը չտալու համար, քննադատել գյուղի փոկի նախագահին (կոմերիտական), վորը 12 ֆունտ ցորեն է նվիրել յեկեղեցուն մատաղ անելու համար» [9, 66]:

Բացի այն, որ ուսուցիչն ընկղմված էր ծայրահեղ աղքատության մեջ, վճարող աշխատավարձի երկարաժամկետ բացակայությունն ավելի էր բարդացնում

վերջինիս սոցիալական և կենցաղային դրությունը: Իսկ մյուս կողմից վերջինիս նվիրվածությունը խորհրդային կարգերին և գաղափարախոսությանը՝ սոցիալական աշխատանքի և կոլեկտիվացման գործընթացներում համակարծությունը, գյուղական ուսուցչի հասարակական և կենցաղային խոցելությունն ավելի էին բարձրացնում: Ավելին, «կուլակական տարրերի» պայքարն ուսուցիչների համար սովամահություն էր նշանակում, դիցուք օրինակը՝ «ուսուցչին հաց անգամ չեն վաճառում, յես հանդիպեցի մի գրության, վոր գրել է ուսուցիչը գյուղխորհրդի նախագահին, թե ինքը «չորս որ սոված է մնացել, թե հարկավոր է ոգնել» [9, 67]: Ուսուցիչ-գյուղացի (տվյալ դեպքում ունևոր/կուլակ) հարաբերությունների սրման տեղական դեպքեր անձնագրված են նաև մամուլում, ըստ որի՝ կուլակների կողմից ուսուցչին հալածելու դեպք տեղի է ունեցել Միմոնովկա գյուղում, որը «թե պատի լրագրում և թե ժողովներում մերկացրել է մի քանի ունևորների» [6, 33]:

Այսպիսով, կոլեկտիվացման քաղաքականության անցման փուլում խորհրդային իշխանությունները փորձեցին լավագույնս օգտագործել գյուղական միջավայրի հիմնական ինտելեկտուալ ներուժը՝ գյուղական ուսուցչին՝ վերջինիս ներգրավելով սոցիալիստական գյուղի վերակազմակերպման ուղղված գործընթացներում և դարձնելով խորհրդային իշխանության ներկայացուցիչ ու հիմնական իրականացնող: Եթե դիտարկենք տվյալ ժամանակահատվածի տեղական խորհուրդների ձևավորման, ընտրության ընթացքը, ապա միանշանակ կտեսնենք, որ խորհրդային իշխանությունները հետևողականորեն և նպատակամղված ուսուցչին ներգրավում են պետական կառավարման և կուսակցական աշխատանքում:

Առկա են որոշ տվյալներ, որոնց օգնությամբ կարող ենք փաստել, որ 1929 թ.-ի դրությամբ Դիլիջանի գավառի ուսուցչության մոտ 32 %-ը մասնակցում էր խորհուրդների տեղական համագումարներին [6, 34]: Նույն աղբյուրում նշվում է, որ «խորհուրդներում ընտրված են 109 լուսաշխատավորներ, վոր կազմում է մեր անդամների 31 %-ը, այդ 109-ը ուսուցիչներ են, վոր կազմում է մեր գավառի ուսուցչության մոտ 32 %-ը: Ընդամենը խորհուրդներում, գործկոմներում և համագումարներում ընտրված են 161 լուսաշխատավոր, վորպիսի թիվը կազմում է մեր միության անդամների 46 %-ից ավելին» [6, 34]: Խորհրդային իշխանությունների դեկլարատիվ հայտարարություններին զուգընթաց՝ իշխանությունները (կենտրոնական և տեղական), ուսումնասիրելով մանկավարժական հանրային տրամադրությունն ու վերջիններիս հանրային ներուժն օգտագործելու նպատակահարմարությունը, փորձեցին վերջիններիս օգտագործել գաղափարաքաղաքական աշխատանքներում:

Ըստ հետազոտողների՝ 1920-1930-ական թվականների ուսուցիչ-կուսակցականները և կոմերիտականները, չնայած իրենց փոքր թվաքանակին, հնարավորություն չունեին լավագույնս դրսևորվելու քաղաքական և մեթոդական բջիջներում, շրջանային և տարածաշրջանային համագումարներում, քանի որ մանկավարժական գործունեությունից գատ ներգրավված էին կուսակցական, կոմերիտական և հասարակական աշխատանքներում:

Քաղհանրային ակտիվ գործունեությանից զատ՝ ուսուցչությունը ենթարկվում էր տեղական իշխանությունների մանրակրկիտ հսկողությանը, և ազատ միտքն ու խոսքը անհասանելի են ուսուցչին, ինչը բացասաբար ազդեց դպրոցականների ուսուցման և կրթման գործընթացի որակի, ինչպես նաև նրանց շրջանում ուսուցչի հեղինակության վրա: Արժե համաձայնել հետազոտող Ս. Վ. Յարովի այն կարծիքին, որ ուսուցիչների մի զգալի մասը, տարբեր հանգամանքներից ելնելով, ձգտել է համագործակցել իշխանությունների հետ [36, 300-314]:

Պետք է նշել, որ մյուս գործոնը, որն ազդեց այդ տարիների խորհրդային դպրոցում ուսումնական գործընթացի որակի վրա, թռիչքային ուսումնական ծրագրերն ու դասավանդման մեթոդներն էին, որոնց «նվիրական նպատակը» էր ձեռքբերել նախահեղափոխական կրթական համակարգի «շղթաներից», այն վերակառուցել նոր ուղու վրա, ինչը կրթության գործիչներին մղեց նոր ձևեր փնտրելու, արմատական փոփոխությունների իրականացման: Բառացիորեն ամեն տարի ծնվում էին նոր ուսումնական ծրագրեր: Դրան զուգարվում էին Կրթության ժողովրդական կոմիսարիատի բազմաթիվ շրջաբերականները, որոնցով ուսուցիչներին պարտավորեցնում էին ուսուցումն անցկացնել համալիր մեթոդով, հետո լաբորատորիայով, հետո նորից վերադառնալ հին առարկայական մեթոդին:

1920-30-ական թվականների ուսուցիչներից պահանջվում էր մասնակցել հասարակական աշխատանքներին, նրանցից շատերը դասախոսներ էին, քարոզիչներ, այդ թվում՝ նախընտրական քարոզարշավներում: «Ավանգարդ» թերթի 1925 թվականի 55-րդ համարում կարդում ենք՝ «Իջևանի շրջանի ուսուցչությունը մեծ աջակցություն է ցույց տալիս պիոներական կազմակերպության աշխատանքներին» [4]: Մամուլի այս և նմանաբնույթ հոդվածները վկայում են, որ տեղական ուսուցչության մի մասն այնքան է կենտրոնացել տեղական իշխանություններին հաճոյանալու և քաղկազմակերպությունների աշխատանքի ակտիվացման վրա, որ աշակերտությանը ստիպողաբար (դպրոցից հեռացնելու սպառնալիքով [4]) ընդգրկել են պիոներական կազմակերպությունների մեջ: Տեղական ուսուցչությունը և դպրոցի ղեկավարությունը բացի «ստիպողական» պիոներացումը, նաև նպաստում էին աշակերտական կոոպերատիվի աշխատանքների կազմակերպմանը, նվիրում ուսումնական միջոցներ՝ վերջինիս նյութական բազան ընդլայնելու համար [31]:

1930-ական թվականներին մեծ ուշադրություն դարձվեց ուսուցիչների և աշակերտների քաղաքական կրթությանը, յուրաքանչյուր դպրոցում ձևավորվեցին շրջանակներ, առանձին խմբեր, որոնց խնդիրն էր ուսումնասիրել կուսակցական համագումարների նյութերն ու այլ քաղաքական նյութեր, ընթերցել թերթեր և գրուցել անձնակազմի հետ: 1935 թվականին՝ Ստախանովյան շարժմանը զուգահեռ, ուսումնական հաստատությունների միջև ևս սկսվեցին սոցիալիստական մրցումներ: Նմանօրինակ մրցումներ նկատում ենք Իջևանի շրջանի դպրոցների միջև, որոնց նպատակը տարեվերջյան ստուգումներին նախապատարստվելն ու թույլ և հետ մնացող աշակերտների համար «արտակարգ» պարավունքների կազմակերպումն էր [18]: Ստախանովյան հարվածայինների

մրցումները շատ հաճախ նվիրվում էին տարբեր տարեդարձերին, օրինակ՝ Հայաստանի խորհրդայնացման 15-րդ տարեդարձին [17] և այլն:

1920-30-ական թվականներին հասարակական աշխատանքը զբաղեցնում էր ուսուցչակազմի ազատ ժամանակի գրեթե կեսը, ինչն իր բացասական ազդեցությունն էր ունենում հատկապես գյուղական դպրոցներում դասավանդման որակի վրա: Ուսուցչակազմը ներգրավված էր անգրագիտության վերացման, կոլեկտիվացման և ինդուստացման գաղափարների տարածման գործընթացում:

Եզրակացություններ

Ի մի բերելով վերոգրյալը՝ հանգել ենք հետևյալ եզրահանգումների՝

1. Հայաստանի խորհրդայնացմանը զուգընթաց վերափոխումների ենթարկվեց հանրակրթական համակարգը, ձևավորվեցին կրթական նոր չափորոշիչներ և հնարակրթական դպրոցի նոր մոդելներ: Հանրապետության դպրոցական համակարգում գործում էին առաջին (տարրական) և երկրորդ աստիճանի դպրոցները, որոնց համակարգային բարելավման, աշխարհիկացման և աշխատանքային դպրոցի ձևավորման նպատակով խորհրդային իշխանությունները իրականացրին մի շարք անհրաժեշտ և շտապողական բարեփոխումներ:

2. Իրագործված բարեփոխումների արդյունքում դպրոցը ոչ միայն ենթարկվեց արդիանացման, այլև կանգնեց լրջագույն խնդիրների առջև: Առաջին խնդիրը համապատասխան ուսուցչական կադրերի ապահովումն էր, քանի որ եկեղեցուց դպրոցի առանձնացմամբ՝ իշխանությունները հեռացրին հոգևորական ուսուցչությանը, որի արդյունքում միայն Իջևանում ուսուցչության թվաքանակը նվազեց կիսով չափով: Ուսուցչական բացը լրացնելու նպատակով իշխանությունները իրակացրին ոչ միայն արագացման դասընթացներ, վերապատրաստումներ, այլև ուսուցչական պարտականությունները տրամադրեցին լավագույն շրջանավարտներին, և խորհրդային առաջին տարիներին ուսուցչական միջավայրում սակավաթիվ էին բարձրագույն կրթությամբ ուսուցիչները:

3. Համատարած անգրագիտության հիմնախնդրի լուծման խորհրդային օրինաչափությունը դարձավ գրագիտության խթանման տարբեր ծրագրերի իրականացումը, որի արդյունքում հանրապետության և ի մասնավորի Իջևանի անգրագետ բնակչությունը մոտ 2 տասնամյակի ընթացքում հաղթահարեց անգրագիտությունը: Սկզբնապես անգրագետ էր Իջևանի բնակչության ավելի քան 70 %՝ հատկապես կանանց մեծամասնությունը, և համակարգային, հետևողական աշխատանքի արդյունքում այս խնդիրը ևս հաղթահարվեց: Անգրագիտության վերացման գործը դրվեց ուսուցչության վրա, և վերջիններս պարտադրված էին կազմակերպել անգրագիտության վերացման դասընթացներ, կարդալ հրապարակային դասախոսություններ, հանդես գալ խրճիթ-ընթերցարաններում և այլ գործառույթներ:

4. Նոր ժամանակի ուսուցիչը ոչ միայն դարձավ գիտելիքի կրողն ու փոխանցողը, այլև կոմունիստական գաղափարախոսության հանրայնացնողը, որն արդեն պատասխանատու էր նոր հասարակության դաստիարակության համար: Ուսուցիչը հանրակրթական գործառույթից դուրս դիտարկվեց որպես կոմու-

նիստական հասարակության գաղափարակիր և տարածող, հատկապես կարևորվեց նրանց գաղափարական գործունեությունը: Մկսվեց ուսուցչության գաղափարական տարանջատման գործընթացը, որի արդյունքում ուսուցչությունը ստիպողաբար/համոզումով ներգրավվում էր կուսակցական և մերձկուսակցական գործունեությանը, համալրում կոմունիստական կազմակերպությունների շարքերը:

Հատկապես 1930-ական թվականների ուսուցչությունը ոչ միայն դարձավ քաղաքական իշխանության կցորդն ու գաղափարական հիմնասյունը, այլև հակադիր կարծիքի, տիրող իրավիճակի քննադատության պարագայում վերջինս ենթարկվում էր բռնաճնշումների, բռնադատումների:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.2-61>

Գրականություն

1. Ազատյան Հ., Հայաստանի խորհրդայնացման 6-րդ տարեդարձը. Նյութեր ազգիտացիայի համար, Յերեվան, 1926:
2. Ազդարար: Որգան Կենտրոնական վիճակագրական վարչության, Պատասխանատու խմբ.՝ Ալ. Տեր-Հովսեփյան, Երևան, 1923, N 5-12:
3. «Ավանգարդ», 01.III.1924:
4. Գյուղի ուսուցիչն աջակցում է, «Ավանգարդ», 1925, N 55:
5. Դիլիջանի գյուղատնտեսական դպրոցի խայտառակ վիճակը, «Ավանգարդ», 1928, N 64:
6. Դիլիջանի գավառի լուսաշխատավորների մասնակցությունը խորհուրդների վերընտրությանը, Ժողովրդական լուսավորություն, 1929 N 6:
7. Դպրոցը և կոմունիզմը, Ալեքսանդրապոլ, Տպարան Հայաստ. Սոց. Խորհ. Հանրապ., 1921:
8. Դուրգարյան Մ., Մանկավարժական աշխատանքի հաշվառումն, Յերեվան, Պետհրատ, 1925:
9. Թոթոյան Ա., Բնչպե՞ս է ապրում ու աշխատում ժողովրդական ուսուցիչը, Ժողովրդական լուսավորություն, 1929 N 5:
10. Ժողովրդական լուսավորություն, 1926, N 2: [https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/joxlus/1926/1926\(2\).pdf](https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/joxlus/1926/1926(2).pdf)
11. Ժողովրդական լուսավորություն, 1926, N 4, Հավելված:
12. Ժողովրդական լուսավորություն, 1929 N 5:
13. Խաչատրյան Մ., Ակունք. խոհ-հուշագրություն, Երևան, Աղվանք հրատ, 1994:
14. Խորհրդային Հայաստան: Հինգ տարի, 1920-1925, Յերեվան, Հայպոլիգրաֆի հրատ, 1926:
15. Խորհրդային Հայաստանը թվերով, Վիճակագրական տեղեկատու 1923-1927 թթ., Թիֆլիս, Տպ. Պոլիգրաֆ տրեստ առաջին, 1928:

16. Կանոնադրություն (յեվ հարակից խնդիրներ) «Կորչի անգրագիտությունը» ընկերության, Յերեվան, Տպ. Տրեստի առաջին, 1925:
17. Ծավալվում է արտադրական արշավն ու դպրոցների մրցությունը, «Խորհրդային դպրոց», 1935, N 8:
18. Մրցման պայմանագիր՝ տարեվերջյան ստուգումները հաջող անցկացնելու համար՝ կնքված Դիլիջանի և Իջևանի շրջլուսբաժինների միջև, «Խորհրդային դպրոց», 1935, N 6:
19. Հայաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետության Ժողովրդական կոմիսարիատների 1920-1922 թթ., հաշվետվությունը, Յերեվան, Տրեստի առաջին տպարան, 1923:
20. Հայաստանի ազգաբնակչությունը՝ ըստ սեռի, տարիքի, գրագիտության և ազգության (1922 թվականի գյուղատնտեսական վիճակագրության նյութեր), Յերեվան, Տրեստի առաջին տպարան, 1924:
21. Հայաստանի աշխատավորուհի, 1925, N 4:
22. Հայ ժողովրդի պատմություն, հատոր 7, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ, 1967:
23. Հայոց պատմություն, հատոր 4, գիրք 1-ին, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 2010:
24. Հակոբյան Ա., Կուլտուրական շինարարությունը Մովսեսական Հայաստանում ժողովրդական տնտեսության վերականգման ժամանակաշրջանում՝ 1921-1925 թվականներին, ՀՍՍՌ ԳԱ Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների, 1953, N 8:
25. ՀԽՍՀ ղեկրետների և հրամանների ժողովածու. պրակ 1 (1920 թ. նոյեմբերի 29 – 1921 թ. փետրվարի 18), Էջմիածին, 1921:
26. ՀՄԽՂ ղեկրետների եւ որոշումների հաւաքածու, 1921, սեպտեմբերի 30, N 8: [https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/HSXHdekvorha_vaqatsu/1921/1921\(8\).pdf](https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/HSXHdekvorha_vaqatsu/1921/1921(8).pdf)
27. ՀՄԽՂ Լուսավորության գործը. 1925-1926 ուստարի, Յերեվան, 1926:
28. Մարտունի Ալ., Խորհրդային Հայաստանի ուղին, Թիֆլիզ, Պետական հրատարակչություն N 101, 1924:
29. Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետության Միասնական աշխատանքային դպրոցի կանոնադրությունը, Մոսկվիա, Տպարան եղբ. Կ. եւ Ռ. Մուրադեանների, Հայկական գործերի կոմիսարիատի հրատ., 1918:
30. Մերիկ, Ժողովրդական լուսավորության խնդիրները Խորհրդային Հայաստանում, Յերեվան, 1929: https://haygirk.nla.am/upload/1512-1940/1901-1940/serik_lusavorutyayn_1929.pdf
31. Ուսուցիչներն ոգնում են, «Ավանգարդ», 1925, N 63:
32. Белова Н.А. Повседневная жизнь учителей / отв. ред. М.Ю. Мартынова. Москва: ИЭА РАН, 2015.
33. Рожков А.Ю. В кругу сверстников. Жизненный мир молодого человека с советской России 1920-х гг. Краснодар, 2002.
34. Рожков А.Ю. В кругу сверстников. Жизненный мир молодого человека с советской России 1920-х гг. Москва: Новое литературное обозрение, 2014.

35. Познанский Н. Новые побеги // Народный учитель. 1924. № 1, 86 с., 87 с. [https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/joxlus/1926/1926\(4\).pdf](https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/joxlus/1926/1926(4).pdf)
36. Яров С.В. Конформизм интеллигенции в 1917-1920-е годы: причины, мотивация и формы сотрудничества с властями // Нестор. 2005. № 7, с. 300-314.

Советская школа и измерение повседневности образовательной системы (на примере строительства иджеванской школы)

*Владимир Погосян
Нателла Григорян
Ашкен Мкртумян
Мария Степанян*

Резюме

Ключевые слова: повседневность, система образования, коммунистическая идеология, политическая организация, репрессии, школьная статистика, социалистическое воспитание

Статья посвящена особенностям образовательной и культурной жизни советского Иджевана в 1920-30-е годы, в рамках которой мы попытались выявить местные особенности образовательной системы, социальный статус преподавательского состава, представления, идеологические проявления и реальность. Цель статьи – изучение повседневных особенностей становления системы образования Советской Армении, особенно образовательной жизни Иджевана и региона, на основе советско-армянской прессы и официальных источников.

Мы попытались изучить особенности просветительской деятельности советского Иджевана в 1920-30-е годы: повседневность создания советской школы, ликвидацию неграмотности, процесс подготовки педагогических кадров, закономерности и отклонения школьной среды от советской идеологии и коммунистического кодекса поведения.

Наряду с советизацией Армении трансформировалась система общего образования, формировались новые образовательные стандарты и новые модели художественной школы. В системе школьного образования республики существовали школы первой (начальной) и второй ступени, в которых советская власть провела ряд необходимых и неотложных реформ с целью усовершенствования системы, секуляризации и создания рабочей школы.

The Soviet School and the Measurement of the Dailyness of the Educational System (On the Example of Ijevan School Construction)

*Vladimir Poghosyan
Natella Grigoryan
Ashkhen Mkrtumyan
Maria Stepanyan*

Summary

Key words. *everyday life, educational system, communist ideology, political organization, repression, school statistics, socialist education*

The article is dedicated to the study of the peculiarities of the educational and cultural life of Soviet Ijevan in the 1920s-30s. Within the framework of the article an attempt has been made to identify the local features of the educational system, the social status of the teaching staff, perceptions, ideological manifestations and reality. The purpose of the article is to study the daily features of the formation of the educational system of Soviet Armenia, more specifically the educational life of Ijevan and the region, based on the Soviet Armenian press and official sources.

In addition, we tried to study the features of the educational activities of Soviet Ijevan in the 1920s-30s: the daily events of the establishment of a Soviet school, the elimination of illiteracy, the process of training teaching staff, the patterns and deviations of the school environment of the Soviet ideology and communist code of conduct.

Along with the sovietization of Armenia, the general educational system underwent transformations: new educational standards and new models of the art school were formed.

Ներկայացվել է 23.06.2023 թ.
Գրախոսվել է 19.09.2023 թ.
Ընդունվել է տպագրության 23.11.2023 թ.